

Pavlo Zernecjkyj, Ganna Rjabokon

AXIOLOGY OF SPEECH REGULATIVES IN THE DISCOURSE OF BRITISH AND UKRAINIAN PARLIAMENTS

The article deals with contrastive analysis of axiological speech regulatives in the discourses of the House of Commons of the British Parliament and Ukrainian Verkhovna Rada respectively. Under the speech regulative the authors imply the means of fative metacommunication directed at establishing, maintaining, and disconnecting the speech contact. Universal functions of speech regulative creates an objective basis for the description of mentioned speech phenomena and gives idea about the stage of development of parliamentary speech in different countries.

Key words: discourse of parliamentary debates, regulatives of speech, fatic metacommunication, establishing, maintaining and disconnecting of speech contact.

Матеріал надійшов 03.09.2012.

УДК 81'37:81'42(=111)+(=162):303.622

Куранова С. І.

СЕМАНТИКО-РОЛЬОВИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПУБЛІЧНОМУ ІНТЕРВ'Ю (КОНТРАСТИВНЕ СПІВСТАВЛЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті здійснено семантико-рольовий аналіз інтерв'ю у зіставному аспекті, визначено характерні для дискурсу конкретної мовної особистості семантико-рольові конфігурації. Розглянуто використання в дискурсах інтерв'ю семантичних одиниць, що є мовними відповідниками учасників ситуації (семантичні ролі).

Ключові слова: семантичні ролі, семантико-рольові конфігурації, дискурс, мовна особистість.

Проблема параметрів мовної особистості є однією з найбільш актуальних у сучасній комунікативній лінгвістиці та психолінгвістиці. Вперше для наукового опису мовної особистості застосовується методика семантико-рольового аналізу відповідного дискурсу, в нашому випадку — публічного інтерв'ю. Висунуто гіпотезу, що повторення конфігурацій семантичних ролей, вживаних у дискурсі певної мовної особистості, є провідною характеристикою змісту такого дискурсу і, відповідно, особливістю мовленнєвої діяльності конкретної мовної особистості.

Семантичні дослідження останніх десятиліть ХХ — початку ХХІ ст. характеризуються тенденцією до створення комунікативної граматики, або комунікативної теорії мови. Таким тенденціям відповідають дослідження типових семантико-рольових конфігурацій, які використовуються в дискурсах різних мов.

Системне уявлення про семантичні ролі було окреслено у 60–70 рр. ХХ ст. і пов'язане зі створенням граматики відмінків Ч. Філмора та теорією діатез О. О. Холодовича [12, 496–530; 13]. Семантичні ролі досліджували також Дж. Андерсен, Ю. Д. Апресян, В. В. Богданов, В. З. Дем'янков, О. В. Падучева, Г. Г. Почепцов та ін. [1–2; 4; 9–10; 14–15]. Значним внеском стала також розроблена Р. де Бограндом когнітивна модель текстового світу («ідеальні» уявлення про когнітивні єдності, конфігурації понять, що існують у мисленні споживача тексту), що ставить за мету описати ядро змісту окремого тексту [16]. Таким чином, визначені універсальні для різних мов предикати та семантичні ролі як семіологічні конфігурації типів речень. П. В. Зернецький запропонував типологію понять і відношень між ними, в результаті вживання якої з'являється уявлення лише про частину значень тексту, а з цієї частини носій мови може здобути залишко-

вий зміст [5, 54] (поняття залишкового змісту належить до лексики мови). Отже, ключовим положенням названих досліджень є думка про те, що в основі речень, які співвідносяться у семантичному плані і репрезентують різні ракурси однієї ситуації, лежить інваріантна семантична конфігурація. М. П. Кочерган зазначає, що одиниці глибинної структури (агенс, об'єкт, дія, інструмент, локатив тощо) та відмінкова граматики в цілому можуть бути ідеально придатною моделлю для контрастивного аналізу [6, 104]. Результати таких досліджень застосовуються також у психолінгвістиці.

Метою пропонованої статті є контрастивне зіставлення семантико-рольових особливостей дискурсів мовних особистостей. Матеріалом дослідження стали інтерв'ю публічних особистостей: американського лінгвіста, політолога Ноама Хомського (Noam Chomsky) — *The High Times Interview with Noam Chomsky* — by T. A. Sedlak, July 29, 2011 та української письменниці, поетеси, літературознавця, публіциста Оксани Забужко (Мене непокоять морди при владі, але ще більше — неприйнятність нації. — УНІАН, 13 лютого 2012, Оксана Климончук).

Мета статті зумовила її завдання: визначити у порівняльному аспекті семантико-рольові конфігурації та їх послідовності, притаманні мовленню конкретних мовних особистостей.

Новизна статті полягає в тому, що вперше у зіставному аспекті досліджується використання семантико-рольових конфігурацій, характерне для дискурсу конкретної мовної особистості.

Актуальним є введення розширеного семантико-рольового концептуального апарату у порівняльне дослідження дискурсів мовної особистості, в тому числі українською та англійською мовами.

Перелік семантичних ролей ще не достатньо повний, але деякі семантичні ролі окреслені доволі чітко: це агенс, номінатив, пацієнс, фактив, інструмент, локатив. У вітчизняному мовознавстві одна з найбільш докладних характеристик семантичних ролей належить Г. Г. Почепцову [10, 242–248]. Основні положення теорії семантичних ролей застосовувалися також для аналізу текстів газетних заміток [7, 45–50]. Семантичні ролі — це семантичні одиниці, що є мовними відповідниками учасників ситуації. Носіями рольових значень є іменні групи; набір семантичних ролей речення разом зі значенням дії утворюють семантичну конфігурацію речення, тобто його семантичний мінімум.

Агенс — це типова семантична роль активно-го учасника комунікативної ситуації. Терміном «агенс» позначають тих учасників ситуації, які навмисно та цілеспрямовано здійснюють певні дії, що виражені дієсловом. Агенс є ініціатором

ситуації, яку він контролює; він є також безпосереднім виконавцем певних дій. Роль «агенс» може диференціюватися далі: агенс може бути каузативним (коли дія агенса породжує дію в об'єкта) або пермісивним (коли агенс лише дає певній дії можливість відбутися). В реченні агенс виконує функцію підмета або додатка.

З роллю агенса співвідноситься семантична роль «номінатив». Номінатив є носієм процесуальної ознаки, а не цілеспрямованої чи довільної дії. Відмінність між агентивним та номінативним підметом полягає у диференціації дієслів-присудків, що сполучаються з ними. Агентивний підмет сполучається тільки з присудком, що виражений дієсловом зі значенням дії.

Підмет може сполучатися також з дієсловом не-дії, тобто виконувати інші семантичні ролі: суб'єкта чуттєвого сприйняття (наприклад, при дієсловах *любити*, *бачити*, *чути* і т. ін.), місця (наприклад, при дієслові *вміщати*), стимулу (наприклад, при дієслові *радіти*). В такому випадку підметом є номінатив.

У рольових структурах, що містять каузативний агенс, використовується роль «інструмент», яка передбачає усвідомлену, навмисну дію. Здебільшого інструмент використовується в позиції підмета чи додатка.

Виокремлюють також семантичну роль «спосіб», яка, на відміну від ролі «інструмент», реалізується у структурах як з каузативним агенсом, так і з пермісивним.

Вживання тієї чи іншої семантичної ролі зумовлено особливостями семантики дієслів, а також їх валентністю. Зокрема, одновалентні дієслова-присудки не можуть сполучатися з підметом-агенсом. Нуль-валентні дієслова на позначення тієї чи іншої неподільної ситуації взагалі не здатні мати при собі хоча б один актант.

Подібними до ролі «номінатив» є експерієнцер та стимул. Експерієнцер — одержувач інформації при дієсловах сприйняття або носій мимовільного почуття. Стимул — джерело інформації при дієсловах сприйняття або джерело неусвідомленого переживання.

Терміном «пацієнс» називають учасника, втягненого в ситуацію, яку він не контролює і не створює. Пацієнс не може бути причиною, джерелом дії, він лише визначає об'єкт дії, що у позамовній ситуації є денотативним відповідником об'єктів як живої, так і неживої природи. Це «типова семантична характеристика (роль) пасивного учасника ситуації, якого описують в реченні» [8, 369]. Семантична роль «пацієнс» значною мірою залежить від семантики відповідного предиката. Наприклад, предикат-процес зумовлює появу пацієнса, що вказує на об'єкт впливу, який зазнає певних змін у своєму стані, предикат

стану визначає учасника ситуації, який перебуває в цьому стані. В реченні пацієнс виконує функцію підмета або додатка.

На позначення результату дії використовується семантична роль «фактивів».

Семантична роль «локативів» визначає просторові значення. Існують різноманітні підвиди локативів: зі значенням місця знаходження, зазначенням вихідного пункту, транзитного пункту, кінцевого пункту, часової контекстуалізації і тощо. Зокрема, досить оформленими у семантичному плані є такі підвиди локативів, як джерело (місце, з якого здійснюється рух), ціль (місце, в яке здійснюється рух). Реалізація в реченнях певних видів локативів зумовлена дієсловами із значенням статичної просторової орієнтації, динамічної просторової орієнтації. Деякі дієслова вживаються лише з певним підвидом локативів (наприклад, дієслово *виходити* сполучається з локативом зі значенням *вихідний пункт*; дієслово *приходити* — з локативом зі значенням *кінцевий пункт*).

На позначення учасника ситуації, що має користь чи шкоду від здійснення тієї чи іншої дії, ситуації, виокремлюють семантичну роль «бенефактивів» («реципієнт», «мелефактив»). При дієсловах мовлення реалізується семантична роль «адресат», себто одержувач повідомлення; вона є підтипом ролі «бенефактивів».

Окрім наведеного переліку семантичних ролей, відомі також інші принципи їх класифікації. Зокрема, І. Сильдмяє класифікує семантичні ролі речень за принципом поділу ситуацій на статичні та динамічні [11]. Т. А. ван Дейк також розмежовує статичні явища (факти) та динамічні (процеси) [3]. У статичній ситуації реалізуються такі ролі: *частина, ознака, ознака ознаки, кількість, буття, стан, міра, ціле простір* тощо. У динамічній ситуації беруть участь ролі *засіб, результат, коагент, контрагент, мета, причина, час, місце, джерело, умова* та ін.

Семантика дієслова визначає певний набір семантичних ролей. Цей набір утворює рольову структуру дієслова, а комбінація ролей з рольового набору утворює семантичну конфігурацію. З однією рольовою структурою дієслова може співвідноситися більше від однієї семантичної конфігурації, а з однією семантичною конфігурацією — більше від однієї структурної схеми речення.

У дискурсах, в тому числі інтерв'ю, спостерігаються різноманітні варіанти семантико-рольових конфігурацій (наприклад, {Агенс_Пацієнс}, {Агенс_Локатив}, {Інструмент_Пацієнс}, {Номінатив_Стимул} та багато інших). Визначення послідовностей семантико-рольових конфігурацій дає можливість описати характерні для конкретної мовної особистості типи

пропозицій (наприклад, хто є активним учасником подій, що він зробив, де це сталося тощо).

Проведений аналіз інтерв'ю О. Забужко та Н. Хомського дає підстави визначити домінуючі типи семантико-рольових конфігурацій і, відповідно, пріоритетних типів пропозицій. Зокрема, для інтерв'ю О. Забужко характерне використання таких семантико-рольових конфігурацій: {Експерієнцер_Пацієнс}, {Бенефактив_Пацієнс}, {Агенс_Пацієнс}, {Агенс_Бенефактив}, {Бенефактив_Стимул}, {Експерієнцер_Стимул}, {Пацієнс_Пацієнс}. Наприклад:

(1) *Тепер уже справді весь Інтернет це читає, і воно міцно утвердилося в суспільній свідомості.*

У наведеному прикладі речення містить дві семантико-рольові конфігурації: {Агенс_Пацієнс} (*весь Інтернет читає це*), і {Пацієнс_Пацієнс} (*воно утвердилося в суспільній свідомості*). Перша семантико-рольова конфігурація {Агенс_Пацієнс} характеризує ситуацію, в якій діє її активний учасник, та визначено об'єкт дії цього учасника. Друга семантико-рольова конфігурація {Пацієнс_Пацієнс} сформована екзистенційним дієсловом (*утвердилося*) та актантами (займенником *воно* та іменником *свідомості*). Конструкції з дієсловами такого типу характеризують як екзистенційні [1, 3]. Друга семантико-рольова конфігурація характеризує ситуацію, в якій з її пасивним учасником відбуваються зміни, що зумовлюють наступні зміни іншого пасивного учасника.

(2) *Мене будь-які санкції щодо моєї країни не тішать хоча б тому, що вони все одно обернуться не проти правлячого класу олігархів, а проти мільйонів пересічних українців.*

У прикладі (2) наявні дві семантико-рольові конфігурації: {Експерієнцер_Стимул_Бенефактив} (*мене не тішать санкції щодо моєї країни*), {Агенс_Бенефактив_Бенефактив} (*санкції обернуться не проти олігархів, а проти пересічних українців*). Обидві семантико-рольові конфігурації складаються з трьох ролей: перша з них {Експерієнцер_Стимул_Бенефактив} характеризує ситуацію, де взаємодіють носій мимовільного почуття, джерело цього почуття та учасник, чий інтереси залежать від перебігу цієї ситуації; друга {Агенс_Бенефактив_Бенефактив} — ситуацію, де від активного учасника дії залежать інтереси двох інших учасників.

Виокремлення найтипівіших для досліджуваного інтерв'ю послідовностей семантико-рольових конфігурацій дозволяє визначити характерні для мовної особистості О. Забужко ключові пропозиції та їх глибинну семантичну структуру. Здебільшого це пропозиції, в яких ідеться про активного чи пасивного учасника ситуації, його інтер-

еси, суб'єкт чуттєвого сприйняття, джерело або носій мимовільного почуття. Комбінації таких пропозицій утворюють особливий динаміко-процесуальний та оцінний простір дискурсу мовної особистості О. Забужко.

В інтерв'ю Н. Хомського здебільшого використовуються такі семантико-рольові конфігурації: {Агенс_Патієнс}, {Агенс_Локатив}, {Бенефактив_Патієнс}. Наприклад:

(3) *Evo Morales, the president of Bolivia, made a pertinent comment a couple years ago.*

В цьому прикладі наявна семантико-рольова конфігурація {Агенс_Патієнс_Локатив} (*Evo Morales, the president of Bolivia, made a pertinent comment a couple years ago*). Семантико-рольова конфігурація складається з трьох ролей та характеризує ситуацію, де є активний учасник, об'єкт дії та часова контекстуалізація (один з підвидів локативів).

Досліджуване інтерв'ю дає підстави стверджувати, що для мовної особистості Н. Хомського характерні ключові пропозиції, в яких ідеться про активного учасника ситуації, об'єкт дії, інтереси учасників ситуації, місце дії, час дії. Водночас ключові пропозиції у Н. Хомського часто містять узагальнені поняття, наприклад, *source, economy, thought, problem, argument, conclusion* тощо. Послідовності таких пропозицій використовуються для створення семантичного простору буття-у-світі з характерним для Н. Хомського часовим розгортанням такого дискурсу.

Таким чином, дискурс О. Забужко містить динамічний опис та характеристику світу, що нас оточує. Для дискурсу Н. Хомського притаманна категоризація та опис у ракурсі часового та локального розгортання подій. Семантико-рольовий аналіз окреслює новий аспект наукового дослідження динамічного опису змісту дискурсів мовних особистостей.

1. Апресян Ю. Д. Типы соответствия семантических и синтаксических актантов [Электронный ресурс] / Ю. Д. Апресян // Проблемы типологии и общей лингвистики. — СПб., 2006. — С. 15–27. — Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics2/apresyan-06.htm>.
2. Богданов В. В. О конструктивной единице смысла предложения / В. В. Богданов // Предложение и текст в семантическом аспекте. — Калинин, 1978. — С. 6–18.
3. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; [пер. с англ.] — М. : Прогресс, 1989—312 с.
4. Демьянков В. З. Семантические роли и образы языка / В. З. Демьянков // Язык о языке. — М. : Языки русской культуры, 2000. — С. 193–270.
5. Зернецкий П. В. Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса) / П. В. Зернецкий. — К. : Лыбидь, 1992. — 144 с.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. — К.: Видавничий центр «Академія», 2006. — 424 с. (Альма-матер).
7. Куранова С. І. Соціальні та когнітивні особливості замітки в українській періодиці початку ХХІ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.01 / С. І. Куранова. — К., 2009. — 208 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
9. Падучева Е. В. О семантическом инварианте лексической деривации [Электронный ресурс] / Е. В. Падучева. — М. : ВИНТИ. — Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/Archive/Directions/Invariant.htm>.
10. Почепцов Г. Г. Семантичні ролі (Деякі аспекти контрастивного дослідження) / Г. Г. Почепцов // Нариси з контрастивної лінгвістики. — К., 1979. — С. 42–48.
11. Сильдмэ И. Гносеологическая структура текста и знаний / И. Сильдмэ // Уч. зап. Тартуск. ун-та. — 1980. — Вып. 519 — С. 29–41.
12. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор ; [пер. с англ. Б. Ю. Городецкого] // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1981. — Вып. 10. Лингвистическая семантика / [под ред. В. А. Звегинцева]. — С. 496–530.
13. Холодович А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. — Л. : Наука, 1979. — 303 с.
14. Anderson J. The case : a preliminary enquiry / J. Anderson // Journal of linguistics. — 1970. — Vol. 4, № 1. — P. 99–104.
15. Anderson J. On case grammar : Prolegomena to a theory of grammatical relations / J. Anderson. — L.: Atlantic Highlands, (N.Y.) : Humanities Press, 1977. — 313 p.
16. Beaugrande R., de. Text, discourse, and process : Toward a multidisciplinary science of text / R. de Beaugrande. — L. : Longman, 1980. — 351 p.

Svitlana Kuranova

ROLE SEMANTIC CONTRASTIVE ANALYSIS OF INTERVIEW DISCOURSES IN ENGLISH AND UKRAINIAN

In the article the use of semantic roles in interview discourses are analyzed in contrastive aspect. For the first time role analysis of public discourse is aimed to describe semantic peculiarities of language personalities.

Keywords: semantic roles, discourse, language personalities.

Матеріал надійшов 18.09.2012.